

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

В. М. Половець. Визначні постаті Чернігівщини. – Чернігів: Просвіта. – 268 с.

У монографії доктора історичних наук, професора В. Половця подано 20 наукових нарисів про визначних діячів Чернігівщини, які походили з давніх козацько-старшинських родів, причому предки кожного з них брали активну участь у визвольних змаганнях під проводом українських гетьманів. При підготовці даного видання автор виходив з того, що створення наукових біографій є важливим розділом біографістики – спеціальної історичної дисципліни, галузі історичної науки, якій в сучасних умовах надається важливе значення. Достатньо зазначити, що на терені нашої країни історико-біографічні традиції були започатковані ще в XI ст. Так, Нестор літописець створив історичні портрети давньоруських князів у «Повісті временних літ» та житті Бориса і Гліба. Ця традиція набула подальшого розвитку в історичній науці XIX – XX ст. у працях Бантиш-Каменського «Словарь достопамятных людей русской земли», М. Костомарова у багаторічній праці «Історія в життєписанні її головних діячів», а також у В. Антоновича, М. Грушевського, сучасних істориків П. Толочка, В. Смоля, В. Степанкова, Р. Пирога та ін.

Кращі традиції української історичної біографістики розвинені в дослідженнях М. Котляра «Полководці Давньої Русі», В. Верстюка й Т. Осташка «Діячі Української Центральної Ради», колективних працях – «Історія України в особах. XIX – XX ст.», «Генералітет українських визвольних змагань», «Полководці Війська Запорізького», «Герої та знаменитості в українській культурі». Вченими України розгорнута активна робота по створенню «Національного біографічного словника». Біографічна тематика стала провідною на сторінках «Історичного календаря» та історичних журналів, у тому числі й «Сіверянського літописа».

У зв'язку з важливістю зазначеної проблеми при Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського створено інститут біографічних досліджень, який видає збірник наукових праць «Українська біографістика». На сторінках цього видання висвітлюються наукові погляди на біографічні знання та біографічну творчість, дослідницьку й біографічно-інформаційну діяльність. Особлива увага звертається на історико-біографічну термінологію, складання біографій та видів біографічної продукції, розширення структури довідково-інформаційних можливостей та розвиток словниково-енциклопедичної справи.

У контексті зазначеного монографія професора В. Половця, присвячена визначним постатям Чернігівщини, козацького походження, носить не тільки регіональний характер, але й має розгалужені міждисциплінарні зв'язки з історичною генеалогією, мемуаристикою, бібліографією, просопографією, що досліджує особистість в усій сукупності її індивідуальних якостей та взаємостосунків з оточенням. У кожному нарисі є те особливе, що визначило належність тієї чи іншої постаті до даної монографії.

Так, перший нарис про Олександра Андрійовича Безбородька важливий для нас не тільки тим, що на його кошти побудовано приміщення Ніжинського ліцею вищих наук, що він був визначним дипломатом і державним діячем, талановитим політиком і письменником, але й особистістю, яка доклала немалих зусиль для розвитку вітчизняної науки і культури. На основі дослідження його епістолярної спадщини автор монографії робить припущення, що саме Олександр Андрійович був автором «Історії Русів», про що той писав у листі до батька, опублікованому в часописі «Киевская старина» № 5 за 1899 р. (у зв'язку зі сторіччям з дня смерті О. П. Безбородька). Не випадково рукопис цієї праці вперше було знайдено в бібліотеці племінниці

Олександра Андрійовича, яка проживала у Стародубському повіті на Чернігівщині. Враховуючи письменницький дар О. А. Безбородька, гострий розум і організаторський талант, можна припустити, що саме він, виконуючи свою обіцянку в листі до батька, в умовах жорстокої конспірації царського режиму, міг таємно підготувати текст цього визначного твору, сміливо підписавши його іменем Григорія Кониського, архієпископа Білоруського.

Заслугує на увагу читачів малодосліджена особистість Павла Павловича Білецького-Носенка. Отримавши престижну вищу військову освіту, він, виходець з давнього козацько-старшинського роду, мав блискучу кар'єру воєначальника в умовах другої половини XVIII і першої половини XIX ст., волею матері був змушений повернутися в Прилуки і розпочати новий життєвий шлях, до якого не був готовий. Утім, унаслідок високої самореалізації і самовиховання зумів у складних економічних умовах побудувати маєток, посадити сад, створити сім'ю, розпочати ґрунтовну педагогічну і наукову діяльність, зайнятися літературною творчістю і громадською роботою. У своїх творах П. П. Білецький-Носенко відстоював національне забарвлення і співчуття до долі українського народу, його мови, усної народної творчості, народного гумору, напруженості і природного розвитку літературних сюжетів.

Серед визначних постатей Чернігівщини виділяється рід Тарновських, який поданий у монографії трьома поколіннями. Династія качанівських благодійників представлена: Григорієм Степановичем Тарновським, чиновником з особливих доручень Міністерства внутрішніх справ, статським, а згодом титулярним радником, камер-юнкером імператорського двору; Василем Васильовичем Тарновським (старшим), етнографом, істориком права, громадським діячем та Василем Васильовичем Тарновським (молодшим), громадським і культурним діячем, аматором української старовини, меценатом. Три покоління поміщиків Тарновських володіли Качанівкою (нині державний історико-культурний заповідник) з 1824 по 1897 рр. Найяскравішою постаттю серед трьох поколінь був Василь Васильович (молодший). Тільки йому ми зобов'язані тим, що в Чернігові є чудові колекції українських старожитностей, а в Україні – Національний музей Тараса Шевченка. Сам Василь Васильович перетворив Качанівку в справжню архітектурно-художню перлину, створив чудовий пейзажний парк, витрачаючи всі кошти на колекції і меценатство.

Чільне місце серед чернігівських особистостей займав Федір Андрійович Лизогуб, український громадський і державний діяч. Він, як відомо, також походив зі старовинного козацько-старшинського роду Лизогубів. Досліджуючи життєвий шлях Федора Андрійовича, автор монографії стверджує, що його постать державного і громадського діяча займала почесне місце не тільки в утворенні і діяльності Української держави, а й як і весь рід Лизогубів, він залишив помітне місце в історії українського суспільства. Особливі організаторські здібності Федора Андрійовича проявилися на посаді голови Полтавської губернської земської управи. З утворенням Української Центральної Ради він працював у Генеральному Секретаріаті УНР. Прихід до влади гетьмана П. Скоропадського робить Ф. Лизогуба одним з провідних керівників Української держави. Більшовицький переворот у Санкт-Петербурзі та внутрішня обстановка в Україні змусила Ф. Лизогуба залишити Київ і назавжди відбутися в еміграцію, де він і скінчив свій земний путь.

Про належність Олександра Михайловича Марковича до визначних постатей українсько-старшинської еліти, зазначається в монографії, свідчить його історико-літературна спадщина. Внук Лубенського полковника, генерального підскарбія Якова Андрійовича Марковича, який упродовж п'ятдесяти років вів щоденник про козацьке життя в Лівобережній Україні, записи в якому становлять десять томів. Частина цих мемуарів видав Олександр Михайлович, назвавши їх «Щоденні записи генерального підскарбія Якова Андрійовича Марковича». Про це видання О. Лазаревський зазначав, що якби внук свою літературну діяльність обмежив лише опублікованим «Щоденником», то вже за це його ім'я не буде забуто в українській історіографії. Основною працею О. Марковича, присвяченою історії дворянства, побуту та етнографічним особливостям України, що носить описовий характер і являє собою цінність

завдяки використаному в ній фактичному матеріалу є «Історичні і статистичні записи про дворянський стан і дворянські маєтності Чернігівської губернії». Ця праця була опублікована друкарнею Чернігівського губернського правління в 1894 р. Під час підготовки проекту селянської реформи Олександр Михайлович увійшов до Чернігівського губернського комітету по поліпшенню устрою побуту поміщицьких селян. У комітеті він був представником опозиції до консервативної більшості, яку очолювали Г. Галаган і В. Тарновський. Після видання Положень і Маніфесту 19 лютого 1861 р. О. Маркович звільнив своїх селян на вигідних для них умовах. За своїми переконаннями він був представником дворянства, яке переживало період боротьби між старими кріпосницькими відносинами і новими капіталістичними, що народжувалися.

До визначних постатей Чернігівщини автор відносить і Пилипа Семеновича Морачевського, педагога, поета, перекладача, поліглота. Народився він у сім'ї секретаря Чернігівського губернського правління, успішно закінчив Чернігівську гімназію і математичне відділення Харківського університету. Змалку захопившись складанням віршів, П. Морачевський в університеті сформувався як молодий поет. Після закінчення університету Пилип Семенович працює в повітовому училищі та Луцькій чоловічій гімназії, а згодом викладачем та інспектором Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії. З 1849 р. і до виходу у відставку П. Морачевський працює на посаді інспектора Ніжинського ліцею вищих наук. Усі свої вірші, як і поему «Чумаки», він писав українською мовою. Під час перебування в Ніжині П. Морачевський працює над словником української мови, перекладом українською мовою Нового Заповіту, спочатку Євангелії від Матвія та Іоанна, а після виходу у відставку, після 1859 р. – Євангелії від Марка та Луки. Втім, обставини в умовах царського режиму склалися так, що український переклад Святого Письма П. Морачевського був здійснений і використовувався в церковних відправах лише за часів Української Центральної Ради. Переклади Євангелії П. Морачевського були перевидані у Канаді (1948) та США (1966) і досі там використовуються під час богослужінь. За словами відомого українського мислителя і духовного лідера І. Огієнка, Пилип Морачевський був такою світлою постаттю, великим подвижником, людиною, яка заклала один з найвагоміших наріжних каменів у розвиток української літературної мови і культури.

Таким чином, ми зупинилися лише на короткому огляді окремих видатних постатей Чернігівщини, про які мова йде в монографії професора В. Половця, але, на нашу думку, вже цього достатньо, щоб зробити узагальнюючий висновок про важливу роль кожного з визначних діячів у суспільно-політичному житті регіону. Як бачимо, біографії їх різні, але, володіючи унікальними рисами характеру, життєвим досвідом і суспільними досягненнями, вони удостоїлися честі бути вписаними в історію, завдяки чому згадуються через століття.

Разом з тим є потреба зробити наступні зауваження і пропозиції. По-перше, монографія професора В. Половця переобтяжена історичними персоналіями (для однієї книги 20 біографій історичних постатей – це багато). По-друге, структура монографії. При такій кількості біографій історичних діячів їх слід розділити на дві групи – політичні, державні і громадські постаті та представники літератури і мистецтва. По-третє, залучені джерела свідчать про те, що автор монографії нерідко захоплюється висвітленням другорядних питань, які суттєво не впливають на результати дослідження. В цілому ж, на наш погляд, треба подякувати авторові і всім причетним до виходу цієї книги за важливий крок в дослідженні визначеної проблеми.

Дмитро ГАПОНЕНКО